

TÜRKİYE'DE AKADEMİK BALE EĞİTİMİNİN KURUMSAL YAPISINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİMLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yrd. Doç. Dr. Seda Ayvazoğlu
Adana Çukurova Üniversitesi
Devlet Konservatuvarı
Sahne Sanatları, Bale Anasanat Dalı
seda.ayvazoglu@hotmail.com

Özet

Türkiye’de akademik bale eğitimi, 6 Ocak 1948 tarihinde İstanbul Yeşilköy Bale Okulu’nda başlar (Bale okulu daha sonra 1950’de Ankara Devlet Konservatuvarı’na taşınır). O zamandan günümüze Devlet Konservatuvarları’nda, farklı süreçlerde eğitimin kurumsal yapısında değişiklikler meydana gelmiştir. 1950 yılında bale bölümünün Ankara Devlet Konservatuvarı’na geçişini 1982’de Devlet Konservatuvarlarının YÖK kapsamına alınıp üniversitelere bağlanması süreci takip etmiştir. 2010 yılında ise Devlet Konservatuvarları Türkiye genelinde ortak bir yönetmelik ile Müzik ve Bale İlköğretim Okulu olarak Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlanmıştır.

Tüm bu kurumsal değişimler değerlendirildiğinde günümüzde göze çarpan ilk unsur, mezuniyet yaşının değişmesi ve mesleki eğitimin daha uzun bir sürece yayılarak veriliyor olmasıdır. Ancak yoğun bir fiziksel aktiviteye dayalı bale mesleğinin eğitiminin uzun bir süreç olması, profesyonel dans hayatının kısılmasıdır. Yani bir bale dansçısı adayı mevcut kurumsal eğitim sürecine göre, profesyonel dans yaşamına geç başlayacak ve mesleki hayatı kısılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Bale, eğitim, sanat, dans.

EVALUATION OF THE STRUCTURAL CHANGES THAT OCCURRED IN ACADEMIC BALLET TRAINING IN TURKEY

Abstract

The first formal academic ballet training in Turkey began on 6 January 1948 at Istanbul Yesilköy Ballet School (after which time the ballet school was moved to Ankara State Conservatory in 1950). Since that time changes in the institutional structure of ballet education have occurred. In the year 1982 the Higher Education Department of the State Conservatories started a process connecting the Ankara State Conservatory to the university system. In 2010, the State Conservatory of Music and Ballet in Turkey joined the Elementary School System through a common regulation from the National Education Ministry. Considering all these organizational changes, the first elements that stand out today are the change in the age of graduation and professional training extending over a longer period. However, the intense physical activity of professional ballet training being a long process leads to a shortening of the professional dance life. In these circumstances based on the process of actual training, a ballet dancer candidate’s professional dance career will begin later and professional dance life will be shortened.

Key Words: Ballet, Education, Art, Dance.

GİRİŞ

Bireylerin eğitim ve sanat yoluyla olgunlaştırılarak, çağımızdaki sorunları, kaygı ve mutlulukları çağdaş bir düşünüş ve duyuyla özümseyebilir duruma getirilmesi, kalkınmanın ya da uygarlaşmanın başta gelen amacı olmalıdır. Böylesine yüksek bir amaca ulaşmış toplum ile günlük yaşamda öncelik kazanıyor gibi görünen ekonomik gönenç de güvence altına alınacaktır. Sözü geçen kalkınma yolunun ölçüsü ise kişilerin güzel sanatlardaki, özellikle de evrensel içeriği, estetiği, değişkenliği ve devingenliği kavrayıp özümseme yetisini kazanmasıdır. Bu durumda konservatuvarlar, ülkemizin kısa zamanda kalkınması bakımından büyük önem taşıyan bir görevi üstlenmiş bulunmaktadır. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2014), Güzel sanatların tüm dallarında ilerlememiz için tüm çaba ve girişimleri destekleyen Atatürk, 1934'te Türkiye Büyük Millet Meclisini açış konuşmasında, Ankara'da bir konservatuvar ve temsil akademisi kurulmakta olduğunu duyurmuştur.

Türkiye'de bale eğitiminin akademik anlamda kurumsallaşmasına yönelik ilk resmi girişim 1947 yılında gerçekleşmiştir. İngiltere'den gelen uzmanlar, İngiliz tekniği özelliklerine göre bir bale eğitimi verirken, ülkemizin bale alanında ulusal kimliğini bulması gerekliliği üzerinde durmuşlardır. "Türk Balesi'nin Geleceği Nasıl Olmalıdır?" adlı konferansın kayıtlarındaki, Ankara Konservatuvarı'nın bale hocası Travis Kemp'in görüşleri oldukça önemlidir:

Avrupa ülkelerinde geçmiş dört veya beş yüzyıl içerisinde bir temel bale tekniği yaratılmış ve geliştirilmiştir. Bu temel teknik uluslararasıdır ama her ülke bunu kendi vücut, ruh ve duyu özelliklerine göre uygulayıp milli sanat anlayışına eklemelidir. Bu klasik tekniği herhangi bir ülkede, başka bir ülkenin özelliklerine göre uygulanmış şekliyle öğretmeye çalışmak hiç de iyi sonuçlar vermez. Yabancı öğretmenler bir ülkede, o ülkenin milli özelliklerini incelemeye yetecek kadar kalmalıdır ki bu özellikleri öğretim tarzlarına uygulayabilsinler ve onları değiştirmeye yahut kendilerine uydurmaya çalışmasınlar. Ana vatanında ne kadar tanınmış olursa olsunlar misafir oldukları ülkenin milli özelliklerini anlayıp, bu özellikleri en uygun öğretim şekli bulup geliştirmeye yetecek kadar uzun bir süre kalmadıktan sonra bu ülkeye ard arda getirilen yabancı öğretmenlerden iyi sonuçlar ummak yersiz olur. Eğer bale dansçıları yetiştirmemiz gerekiyorsa "Türk" bale dansçıları olmalıdır bunlar, başka ülkelerin dansçılarının sönük kopyaları değil. Fransız, İtalyan, Rus, İngiliz ve Amerikan dansçılarının hepsinin değişik bale anlayışları ve stilleri vardır. Türk dansçılarının da kendilerine özgü bir anlayışları olmalıdır (Kemp, 1974).

Ülkemizde İngiliz öğretmenler ile başlayan ilk akademik bale eğitiminin temellerinin atıldığı Yeşil Köy Bale Okulu'nun ardından Ankara Devlet Konservatuvarı'nın kurulması ve Konservatuvarların YÖK düzenine geçişi, Türkiye'de akademik bale eğitiminin kurumsal değişim sürecini oluşturmaktadır.

Bu çalışma kapsamında, uluslar arası alanda bale sanatının oluşum süreci, ülkemizde akademik bale eğitiminin tarihi, günümüzde mevcut eğitim düzeni ve sonrasında hedeflenen profesyonel dans hayatının gerekliliklerine göre yapılmış bir değerlendirme yer almaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmanın içeriğini değerlendirirken, Türkiye'de ve uluslar arası alanda akademik bale eğitiminin başlatılmasına yönelik girişimlerden günümüze yaşanan değişimleri, iki ana fikir etrafında toplamak mümkündür. Türkiye'de bale sanatında gerçekleşenlere bakarken önereceğim ilk düzenleyici ilke, eğitimde yaşanan ve çok sık bir şekilde değişen yönelimlerin bale alanında uluslar arası standartlara uyum sağlayıp sağlamadığı olacaktır. Oluşturulan bakış açısında ikinci düzenleyici olgu ise, ülkemizde bale eğitiminde değişen sistemlerin bale mesleğinin gerekliliklerine göre yapılan düzenlemeler olup olmadığı konusudur. Ülkemizde akademik bale eğitiminin temellerinin atıldığı ilk yıllardan günümüze, değişen ve mevcut eğitim sistemimizi değerlendirerek, profesyonel alanda bale mesleğini gereklilikleri ile ele alarak, akademik bale eğitim sistemimizde ideali yakalamak için yapılması gerekenleri belirtilmeye çalışılacaktır.

Bu çalışma kapsamında, uluslar arası alanda bale mesleğinin tarihsel gelişim sürecinde kabul edilmiş değerlere de yer vermeyi gerekli gördüm. Çünkü sahne üzerinde ortak unsurlarıyla evrensel bir sanat dalı olan bale sanatının, temel ilkelerindeki olası farklılıklar nedeniyle, uluslar arası platformlardan uzaklaşmamıza sebebiyet vereceği konusudur.

BULGULAR

Bale sanatı, insanın beden dilinin en üst düzeyde estetik, yaratıcı ve zengin bir anlatıma dönüştürülmesidir. İnsanoğlu, yeryüzünde var olduğundan beri bedeninin güçlü bir ifade aracı olarak kullanılmasına rağmen, balenin bir sanat disiplini olarak gelişmesi yüzyıllar almıştır. Bale sanatının “akademik” bale eğitime dönüşmesi ise farklı bir süreçtir.

Akademik Bale Eğitimi

Bale, kuralları belli akademik dans tekniğinin, başka sanatsal öğelerle de birleştirilerek bir sahne gösterisi oluşturacak biçimde sunulmasıdır. Bale eğitimi uluslar arası kabul edilmiş bale metodlarına bağlı kalınarak, öğrencilerin teknik beceri ve yaşlarına göre sınıflandırılmasıyla verilmektedir. Bu metodlar uluslar arası ortak bir terminolojisi bulunan hareketler ile gelişen ve tekrarlardan oluşan egzersizleri kapsar. Bale eğitiminde farklı uluslara ait ekoller bulunmaktadır.

Bale sanatı tüm güzel sanat dallarından faydalanmaktadır. Bir gösteri sanatı olarak klasik batı müziği eşliğinde, dekor ve sahne giysileriyle sunulan bir dans türüdür. Bir bale eseri, dans, müzik ve tasarımla dramatik bir öyküyü anlatabilir ya da hiç bir öykü olmadan yalnızca müziğin dans aracılığıyla bedensel bir yorumu olarak soyut bir biçimde sunulabilir.

Alınan teknik eğitimin yanı sıra oyunculuk ve mimik dersleri de eğitimin bir parçasıdır. Dansçının bir rolü canlandırabilmesi için gerekli ifadenin bedensel aktarımına dair çalışmalar genellikle klasik bale repertuarı eserlerinden seçilerek çalışılır. Böylece bale öğrencileri eğitimleri boyunca, klasik bale repertuarını da tanıyarak sanatsal bilgi birikimine sahip olurlar.

Akademik Bale Eğitiminin Gereklilikleri

Genellikle eğitimi sekiz yılı kapsayan bale mesleğine, altı - yedi yaşlarında başlamak mümkündür. Hangi dansçının profesyonel bir bale dansçısı olup olamayacağını belirleyen belirli vücut şekilleri ve özellikleri vardır. Bu açıdan bale mesleğine, fiziki durum ve yaşa göre uygun bir eğitimle başlanması, sağlıklı bir bale yaşamına başlamanın ilk adımıdır. Bedene oranla uzun bir bacak yapısı, bale eğitimi için aranan diğer özelliklerin başında gelmektedir.

Klasik balenin diğer sahne danslarından çok ayrı bir tekniği vardır. Yalnızca el ve ayaklar değil, tüm kasların, bütün vücudun bale hareketlerine uyum sağlaması ve esnek olması gerekmektedir. Bunun için bale eğitime çok küçük yaşlarda henüz kemikler ve kaslar tam sertleşmemişken başlanması gerekmektedir. Büyük yaşlarda bale sanatına başlanması vücudun bale için gerekli olan esnekliğe kavuşturulmasında sorunlar çıkartmakta ve sakatlanmalarla sonuçlanmaktadır.

Klasik baleye atılan ilk adımda, iyi bir vücuda sahip olmak önemli bir avantajdır. Ancak buna her zaman rastlanılmaz. Her zaman rastlanılmadığı gibi sadece iyi bir vücuda sahip olmak da tek başına yeterli değildir. Uygun vücut kompozisyonuyla birlikte bir bale dansçısında olması gereken özelliklerin başında hızlı bir algı, müzik kulağı ve yüksek ritim duygusuna sahip olmak gelir. Dans sanatçısı bedeninde bu proporsiyonu elde etmek ya da var olan proporsiyonu korumak için savaşıyor. Çünkü ancak o zaman klasik akademik bale dansçısı için gerekli uyum, tüme varım ve klasiklik öğelerine sahip olabilir (Alnıaçık, 1990).

Bacakların iyi bir "turn out" (dışa dönüklük) teşkil etmesi, doğru yaşta derslere başlanırsa mümkün olabilir. Böylece ayaklar ve bacaklar kalçadan dışa dönük bir pozisyon oluşturacaktır. Geç eğitim ise her zaman, dışa dönme hareketinin ayak ve bacadan gelmesi anlamını taşımaktadır ve fazla gayret sonucu zorlanma, diz eklemleri üzerinde hasara neden olabilir ki bu durum geç yaşta eğitime başlamanın sonucu olarak belirir ve sınırlamalardan birini oluşturur. Vücut iskeleti ve uzuvlar bu nedenle, gelecekteki kullanımları için gelişmelerinin tam doğru aşamasında hazırlanmalıdırlar. Çok erken veya çok geç başlamak, öğrencinin ulaşmak istediği ideal için zararlar verebilir.

Bale dansçıları dans yaşamları boyunca her çalışma gününe ortalama bir buçuk saatlik bir bale dersi ile başlarlar ve meslek yaşamlarının başından itibaren öğrenmiş oldukları klasik bale pozisyonlarına dayalı bu egzersizleri, geliştirerek uygulamaktadırlar. Rutin olarak yapılan bu çalışma, bale dansçısının sahnelemekle yükümlü olduğu eserin provasına hazırlayıcı niteliktedir. Aynı zamanda bu çalışma, bale dansçılarının teknik açıdan kendilerini geliştirebilmelerine de olanak tanır. Her gün rutin olarak yapılan bale derslerinden sonra provalarda dansçılar için farklı koreograf, tarz ve tekniklerle dansları uyguladıkları ve yorumladıkları sahneye hazırlık süreci başlar (Ayvazoğlu, 2012).

Bale gösterisini keyifle izleyen seyirci, genellikle bale dansçısının maruz kaldığı ağır fiziksel streslerin farkında değildir. Özellikle kadın dansçılarda pointe'de (parmak ucunda) dans etmek, erkek dansçılarda da grand allégro (büyük zıplama) ve pirouette (tek ayak üzerinde dönüş) hareketleri alt ekstremiteleri ağır streslere maruz bırakmaktadır. Bu nedenle eğitim döneminde eğiticinin bale öğrencilerini deneyimleriyle bilinçlendirebilme konusundaki etkinliği ve dansçının mesleki disiplini kazanarak olumsuz deneyimlerden kaçınabilmesini sağlamak, bir dansçının uzun ve sağlıklı bir dans kariyerinin oluşması açısından oldukça önemli bir görevdir.

Dünyada Bale Sanatının Ortaya Çıkışı

Dansın bir kolu olarak ortaya çıkan bale sanatının geçmişi, eski uygarlıkların dinsel inançlarına ve ayinlerine dayanmaktadır. Doğa olayları karşısında ruhlarında ortaya çıkan tepkileri tek veya topluca yaptıkları uyumlu el, ayak vb. vücut hareketleriyle belli etmeye çalışan ilköğretim insanları; bu olaylardan kendilerine zarar verenlere karşı öfke, kızgınlık, hiddet, iyilik getirenlerine karşı minnet, sevgi, şükran duygularını değişik hareketler eşliğinde yaptıkları ilkel danslarla gösterirdi. Zamanın ilerlemesi ve uygarlıkların gelişmesiyle birlikte kutsal sayılan bu danslar tapınaklarda yapılmaya başlandı. Eski çağ insanı dans sanatını milattan sonra II.-III. yüzyıllarda, kutsal kabul etmekten vazgeçtiler ve o tarihten itibaren kutsallığın simgesi olan tapınaklarda bu danslar yapılmaz oldu. Tapınakların dışında icra edilmeye başlanan dans sanatı, insanların bu sanatı seyretmekten zevk alması ve eğlenmesi üzerine üç yönde gelişmeye başladı. Bu gelişmeler:

- Halk çalgıları eşliğinde, halkın gelenek, görenek, adet, düşünce ve inançlarını belirten halk dansları,
- Halktan daha ayrıcalıklı kabul edilen üst sınıfın seyrettiği ve eğlendiği toplu eğlence dansları,
- Yalnız görsel zevk için bu dansı güzel yapabilen belirli sanatçılarla icra edilen gösteri dansları alanlarında oldu.

Bu danslarda belli bir konunun işlenmesine dayanan ilk örnekler eski Yunan ve Roma saraylarına dayanmaktadır. Ortaçağ'da soylu olarak kabul edilerek ayrıcalıklara sahip olan soylular sınıfının çok sevdiği bir gösteri türü olarak devam eden bu dans, saray dans gösterisi anlamına gelen İtalyanca "balletto" kelimesi ile açıklanmaya başlanmıştır. Rönesans'ta müzisyenler adımlarının müzik ile uyumlu olması için bu sanat dalı üzerinde çalışmaya başladılar. Fransa'da ise 1581 yılında iki soylu gencin nişan törenlerinde yapılan bir bale gösterisi Catherine de Medici'nin "Beaujoyeux" adlı Le Ballet Comique de la Reine (Kraliçenin komik balesi), ilk bale eserlerinden biri olarak kabul edildi. Fransa'da 1636 yılında ilk tiyatro binası kurularak saray bale gösterilerinin özel tiyatro binalarında yapılması çok kısa bir zaman içinde ülkede yaygınlaşmaya başlamıştır (The McGee Foundation and The Katharine B. Tierney Charitable Foundation, 2011).

İlk bale parçaları eski Yunan ve Roma efsanelerini işlerken, Romantik Çağ'da halk geleneklerine de bu dansa yer verilmeye başlar. Başlangıçta ağır giysilerle sahneye çıkan bale oyuncularını XIX. Yüzyılda daha hafif ve rahat giysilerle dans etmenin kolaylığını fark edince, danslarında daha hafif ve rahat kıyafetler giymeye başlarlar ve bu giyim tarzı ile bale kostümlerinde yeni bir dönem başlar (Homans, 2010).

Akademik Bale Eğitiminin Başlangıcı

Bale, Rönesans saray gösterilerinden ve bunları izleyen Fransız Ballet de Cour'undan gelişmiştir. Genellikle ilköğretim teması üzerinde müzik eşliğinde şiir okuma, dans, mim ve şarkıyı çok zengin dekor ve giysilerle birleştiren bu oyunları kral ailesi üyeleri ve soylular sarayda kendileri oynamışlardır (Distance learning program, 2013). 17. yüzyılda görülen gerileme yıllarının ardından dansa çok meraklı olan Fransa kralı XVI. Louis (1638-1715), "dansı yeniden kusursuzluğa kavuşturmak" amacıyla 1661'de Kraliyet Dans Akademisi'ni kurar. Aynı yıl, dansların perde aralarına serpiştirildiği, sözleri Molière'in, müziği Jean Baptiste Lully'nin olan ilk Comédie-Ballet sunulur. Bu olay Lully'nin opera-baleler yazmasına ve bunlar için gerekli profesyonel dansçıları eğitmek amacıyla Kraliyet Müzik Akademisi'ne bağlı bir okul kurulmasına yol açar. Önceleri bu yeni profesyonel dansçılar soyluların duruş ve davranış biçimlerini taklit etmek üzere eğitilmektedir. Lully'nin ve bale ustası Pierre Beauchamps'ın

yönlendirmesiyle giderek bir gösteri sanatına dönüşmüştür (Ay, 2012).

Dünyada Bale Sanatının Gelişimi

Fransa ve İtalya’da başlayan bale sanatı daha sonraları başka ülkelere yayılmaya başlar ve en büyük gelişmeyi de Rusya’da gösterir. Seçilen dansçılar saraya alınırlar. Büyük Katherina döneminde başlatılan bu uygulama, imparatorluk döneminde bale topluluğunun kurulmasıyla daha da büyük bir gelişme gösterir. Dans eden toprak kölelerine özgürlükler verilmeye başlanmıştır.

Bale daha sonraları Fransa’da Marius Petipa(1822-1910), İsveç’te Christian Johannsan (1817-1903), İtalya’da ise Enrico Cecchetti (1850-1928) tarafından ileri derecelerde geliştirilmiştir. Ancak Avrupa’da balenin temelini Sergei Diaghilev (1872-1929) isimli büyük Rus bale sanatçısı atmıştır. İlk çağdaş bale topluluğunu Diaghilev kurarak pek çok bale sanatçısı yetiştirmiştir (Türk Kültür Vakfı, 2014).

Müzikte çağdaş bale için geniş bir repertuar doğması üzerine elde bulunan bale suitleri yetersiz kalınca, büyük bale yöneticileri bazı ünlü bestecilerin çeşitli eserlerini bale gösterilerinde kullanmaya başlamışlardır. Bunun üzerine pek çok ünlü besteci Stravinsky, Rimsky-Korsakov, Tchaikovsky, Debussy bale müziği bestelemeye başlarlar (Taruskin, 2010).

Birinci Dünya savaşı sürecinde, Bolşevik devriminden kaçan birçok dansçı için Avrupa bir sığınak olarak önem kazanmıştır. Ülkelerinden ayrılan bale dansçıları Çarlık Rusyası’nda gelişen bir çok koreografik ve stilistik yeniliği balenin çıktığı ülkelere getirmişlerdir.

19. yy.ın ilk yarısında, estetik değerler açısından kadın dansçılar yani balerinler oldukça popüler olmuşlardır. Erkek dansçılara ait roller bile kadın dansçılar tarafından sergilenmekteydi. 19. yy. Romantik bale aracılığıyla önceki dönemlerde egemen olan aristokrat duyarlılıkların aza indirildiği, büyük sosyal değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Geneviève Gosselin, Marie Taglioni and Fanny Elssler gibi balerinler yeni bir teknik olan ve balerinlere ideal sahne figürünü veren “ayak parmak uçlarında”dansı ilk kez deneyimlemişlerdir (Clarke&Clement, 2011). Bu nedenle parmak ucunda duruşu destekleyen formda, balerinler tarafından giyilen dans ayakkabısı “point” bu dönemde geliştirilmiştir. Baledede Romantik dönem olarak adlandırılan bu süreçte, sahne üzerindeki eserlerde periler, hayali karakterler ve aşk temasının sıklıkla kullanıldığını görürüz.

Günümüzde halen var olan Avrupa’ndan başlıca profesyonel bale grupları Avrupa’nın başkentlerinde 19. yy. ortalarına doğru kurulmuşlardır. Bu bale grupları genellikle tiyatro ve orkestra ile birlikte büyük bir opera binasının çatısı altında toplanmışlardır.

Ballet Russes'un Fransa’ya geçişinden sonra, bale özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde, yaygın olarak etkili olmaya başlamıştır. Diaghilev ile anlaşmazlıklarının ardından İsveç’ten Amerika’ya giden Fokine New York’a yerleşir. Fokine geleneksel sahne dekoru ve döneme ait kostümü reddetme ve yeniyi araştırma isteğindedir. Tüm bunlara ilaveten teknik virtüözlüğü, ifadeyi ve sahnede anlatım tekniklerinin çağa uyum sağlamasını ister (Reynolds&Mc Cormick, 2003).

George Balanchine, başta New York ve Chicago olmak üzere bale okulları açarak birleşmiş milletlerin bale sanatı tekniğini geliştirmiştir. Bir klasik bale stili olarak Neo-klasik baleye ve dansa pek çok eserler kazandıran George Balanchine’nin, bugünün çağdaş balesinin öncüsü olduğu kabul edilmektedir.

Baledede Neo-klasik tarzı ile ünlü başka bir koreograf olan Frederick Ashton’ın Sylvia (1952), Romeo ve Juliet (1956), ve Ondine (1958) gibi eserleri uluslar arası standartlara ulaşarak repertuarlarda yer almıştır. Ve Sir Ashton, bu eserlerini ünlü dansçısı Margot Fonteyn’i bir vitrin olarak sergileyerek sahnelemiştir.

Balanchine ile çalışarak Neo-klasik stili benimseyen ve bu ekolü devam ettiren diğer bir isim ise Mikhail Baryshnikov’dur. Baryshnikov Amerikan Bale Tiyatro’suna sanat müdürü olarak atanmasının ardından (1980) bale grubunun Twyla Tharp gibi çeşitli modern koreograflar ile çalışmasını sağlamıştır. Burada klasik bale dansçılar tarafından sahnelenmeye başlanan eserler ile modern dans alanında önemli gelişmeler “çağdaş bale” olarak adlandırılmıştır.

Bugün günümüzde The Forsythe Company; and Jiří Kylián, Alonzo King Lines Ballet; Nacho Duato birçok çağdaş bale grubu ve koreograf bulunmaktadır. Bugün bu sanatı toplumlarına tanıtmak isteyenler tarafından bu etkileyici dans formu tüm dünyada bale okullarında eğitimi sanatçılarca öğretilmektedir. Dansçılar, koreograflar ve deneyimli sanatçılar birikimlerini bale mesleğini icra eden yeni nesillere aktarmaktadırlar.

Ülkemizde Bale Sanatı Alanında İlk Girişimler

Sahne sanatları tarihinde uzman bir araştırmacımız olan Prof. Dr. Metin And, bale sanatının köklerine inen Fransızca bir kitapta (Des Origines du Ballet, Paris, 1955) Venediklilerin 1524 yılında İstanbul'da Türklerin de katıldığı bir bale gösterisi sergilediğine ilişkin bilgilere rastlamıştır. Burada yer alan 1524 tarihi özellikle önemlidir; çünkü mevcut bütün bale tarihlerinde, ilk önemli bale gösterisi olarak 1581'de Fransız Sarayı'nda gerçekleştirilen "Ballet Comique de la Reine" belirtilir. Ayrıca, tam aydınlatılmamış olmasına karşın, Fransız Sarayı'ndaki eğlencelerde 1564, 1565 ve 1575 yıllarında bazı bale yapıtlarının sergilendiğini gösteren ipuçları vardır. İstanbul'da 1524 tarihini taşıyan gösteri ise hepsinden öncedir (Göldere, 2013).

Prof. And, gerçekliğin araştırılmasına katkıları olan bir bilim adamı kimliğiyle sağladığı ipuçlarının peşini bırakmamış, çağımızın değerli bir bale tarihi uzmanı olan Walter Toscanini'nin kitaplığında, konumuza daha da açıklık getiren bir belge bulmuştur. 1882'de Venedik'te yazılmış mektup niteliğindeki bu belgede, 1524'te Venedikli'lerin İstanbul'da katıldıkları karnaval davetlerinde bale olarak adı geçen dans gösterilerinden bahsedilmiştir (And, 1970).

Aslında, bale tarihindeki ilk temsil olarak bilinen bu olgunun İstanbul'da gerçekleşmiş olması pek şaşırtıcı değildir: Çünkü İstanbul'un Galata semtinde 12. yüzyıldan başlayarak Venedikliler, Floransalılar ve Cenevizliler, daha çok "tecimsel amaçlar" kapsamında yerleşmiş bulunuyordu. Söz konusu 1524 tarihli gösteri olgusu ise bu azınlıkların Türk dostlarıyla birlikte Fransa Kralı I. François'nin İtalya'daki yenilgisini kutlama kapsamında gerçekleştirilmişti. Daha sonraları örneğin 17. yüzyılda, Türkler batının çeşitli sahne sanatlarıyla değişik fırsatlarla tanışmışlardır. Geniş müzik bilgisi de olan İtalyan gezgini Pietro Della Vale, İstanbul'da 1614 yılında Venedik Elçisi'nin konağında, Türklerin dans ve benzeri gösterilere katıldığını yazmaktadır (And, 1990).

Cumhuriyet Dönemi

Bugün bu sanat dalında gelişen ve ulusal kimliğini geliştiren ülkeler, ileri ve uygar toplumlar olarak anılmaktadır. Günümüzde bale sanatında ileri seviyeye ulaşmış ülkelerin bale tarihlerini incelediğimizde yetişen sanatçıların mesleki üretimlerini sonraki nesillere aktarmış olduğu görürüz. Bu nedenle diyebiliriz ki bale sanatının bir ulusta geleneksele dönüşerek varlığını koruyabilmesi için uygulayıcı kadar uygulatıcı sanatçıların da var olması önemlidir. Bu bakış açısından yola çıktığımızda, bale sanatının ülkemizdeki geçmişinin geleneksel bir aktarım değil çağdaşlaşma adına yapılan girişimlerin sonucunda yabancı uzmanların özverili çabaları olduğunu görürüz. Cumhuriyetimizin kuruluş döneminde; tiyatro, opera, bale ve çoksesli müzik gibi sanat alanları çağdaş uygarlığın göstergeleri olarak belirlenmiştir. Bu alanlarda elde edilecek gelişmelerin, genç cumhuriyetin toplumsal dönüşüm konusundaki gayretlerinin temel göstergeleri olacağı kabul edilmiştir (T.C. Kültür ve Turizm Strateji Geliştirme Başkanlığı). Bu hedefe yönelik olarak; tiyatro, opera, bale ve çoksesli müzik alanlarında toplumun ince beğenisini geliştirerek kültürel gelişimine katkıda bulunmak suretiyle eğitim görevi yapmak üzere, Devletin idari ve mali desteğini alan yeni kurumların oluşturulması için yasalar çıkarılmıştır (Çelebi, 2013).

Ülkemizin koşullarına göre konservatuarlar, yetenekli çocukların ve gençlerin seçilerek, müzik ve sahne sanatları alanlarında onlara evrensel bir sanat eğitimi veren, sanat kurumlarımıza yorumcu, uygulayıcı, yaratıcı ve araştırmacı sanatçılar yetiştiren yüksek dereceli meslek okulu olarak tanımlanmaktadır. Türkiye'nin konservatuar görünümü taşıyan ilk sanat ve eğitim kurumu, 1831'de Osmanlı sarayına bağlı olarak kurulan Müzika-i Hümayun'dur; ancak buradaki eğitimin temel ilkesi, ordu için gerekli olan bando sanatçılarının yetiştirilmesiydi. Orkestra çalışmaları ikincil önemdeydi ve senfoni orkestrası, Padişahın yasaklaması nedeniyle 1918 yılına dek halk önünde dinleti verememişti (Akkaş, 1996). Bu bakımdan, yukarıdaki tanıma uygun olarak ülkemizde açılan konservatuarları Cumhuriyet yönetimine borçluyuz. "Konservatuar" sözcüğünü resmi ağızdan ilk kez kullanan kişi büyük Atatürk olmuştur.

Cumhuriyetimizin kuruluşunu izleyen yıllarda açılan ilk bale okulu (ya da kursu), Sovyet Devrimi'nden sonra İstanbul'a yerleşen Madam Arzumanova tarafından 1921 yılında gerçekleştirilmiştir¹.1944 yılında Eminönü Halkevi Bale Grubu tarafından İnci'nin Kitabı, Antikacı Dükkanı ve Bir Orman Masalı sahneye konulduğunda koreografinin Arzumanova tarafından yapıldığını da bilmekteyiz. Adı geçen eserlerden İnci'nin Kitabı ve Bir Orman Masalı'nın bestecisi Ahmed Adnan Saygun olup Eminönü Halkevi Orkestrası eşliğinde sahneye koyulmuştur.

Türkiye'de Bale Eğitiminin Kurumsallaşması

Türkiye'de bale eğitiminin akademik anlamda kurumsallaşması Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir ve Türk hükümetince yabancı uzmanlar Türkiye'de bale eğitiminin başlatılması için davet edilmiştir. 1937'de, Türkiye'de tiyatro ve opera eğitimi verilmesi konusunda rapor hazırlayan Carl Ebert, opera bölümüne bağlı bale sınıflarının kurulması için 1937 ve 1938 yıllarında çalışma yapmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sürecinde kesintiye uğrayan çalışmaların ardından 1947 yılında Dame Ninette de Valois (d. 6 Haziran 1898 - ö. 8 Mart 2001), ile Türkiye'de bale eğitiminin ilk kurumsal süreci başlamıştır:

Türk Hükümeti'nin çağrısı ve İngiliz Kültür Heyeti'nin desteği ile Türk Milli Balesi'nin temelini atmak üzere 1947 yılının Mayıs ayında Türkiye'ye gidecektim. Çevremdeki kişiler cesaretimi bir binbir gece masalı olarak yorumladılar ve kimse bu teşebbüsümü ciddiye almadı. Oysa ben aynı kanıda değildim. İstanbul'a uçtum ve havaalanında İngiliz Kültür Heyeti Başkanı Dr. Phillips'le tek sıralı safta duran üç Türk tarafından karşılandım (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010).

Çağımızın önde gelen balecilerinden olan ve İngiliz Kraliyet Balesi'nin (o dönemdeki adıyla Sadler's Well's Balesi) yöneticileri arasında bulunan Madam de Valois Ankara ve İstanbul'daki ilkokulları gezerek çocukların bedensel yapılarını ve yeteneklerini incelemiş, okulun kuruculuğunu üstlenerek İngiltere'den ayrıca iki bale öğretmeninin getirilmesini sağlamıştır (Çakırözer, 2011). Yine Sadler's Wells'in kurucularından öğretmen Joy Newton, okulun yöneticiliğine, Londra Kraliyet Dans Akademisi'nden Audrey Knight ise eğitimciğe atanmıştır.

Türk balesinin kurucusu, ülkemize İngiltere'den davet edilen bale uzmanı Dame Ninette de Valois ile bale eğitiminin başladığı dönemlerde nasıl bir eğitim modeli çizilmiş olduğuna bakalım.

Resmi ve akademik özelliklere sahip ilk bale okulu, 6 Ocak 1948 tarihinde Onyedisi kız, onbiri erkek 28 öğrencisiyle İstanbul'da açılmıştır. Türkiye'ye davet edilen, İngiltere Kraliyet Balesinin kurucusu Dame Ninette de Valois, dünya bale tarihinin en önemli isimlerindedir. 20. yüzyılın en önde gelen bale topluluklarından İngiliz Kraliyet Balesi'nin kurucusu olan Madame Valois, 1940'larda Türkiye'ye gelerek Türk balesinin kurucusu olmuştur. Dame Ninette de Valois'nın bale tarihi içinde ne kadar önemli bir yere sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir (Gökmen, 2011). Yaşadığımız yüzyılda bale dünyasında çok farklı ve önemli bir yere sahip olan İngiliz Kraliyet Balesi ile Türk Balesi kuruluşunu ve varlığını ona borçludur. Madame Valois'in ülkemizde kurucusu olduğu bale okulunun öğretim sistemi, İngiliz Kraliyet Okulu örnek alınarak düzenlenmişse de, yerel özellikler de programa yansıtılmıştır.

Dame Ninette de Valois Türkiye'ye ilk kez 1947 yılında hükümetimizin çağrısı üzerine gelmişti. Bu çağrının öncesi de olduğunu Muhsin Ertuğrul'un kendisinden dinlemiştim. Muhsin Ertuğrul Türkiye'de bale çalışmalarına artık başlamanın sırası geldiğine inanmıştı. Londra'da Old Vic tiyatrosunun yakınındaki bir kilisenin papazıyla tanışmış, bu papaz Dame Ninette de Valois'ı iyi tanımış, onun aracılığıyla Türkiye'de ulusal baleyi başlatmak için gelip gelemeyeceğini sormuş, Dame Ninette de Valois'dan olumlu cevap alınca hükümetimiz kendisini resmi olarak çağırmıştır (And, 1967).

1950'de Ankara'ya taşınan Bale Okulu, Devlet Konservatuvarı'nın bir bölümü olarak çalışmaya başlamıştır. Aynı yıl, Ankara Devlet Konservatuvarı Bale bölümünün ilk gösterisi, dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın huzurlarında yapılmıştır. Açılışından altı yıl sonra, Bale Bölümü ilk mezunlarını vermiştir. Kayıtlara göre, 1956'da yedi, 1957'de üç, 1958'de on beş dansçı adayı Konservatuvardaki eğitimini başarıyla tamamlamıştır.

Bale okulunun İstanbul'dan Ankara'ya taşınma sürecinin ardından ilk mezunların profesyonel sahnedeki temsilleri Türkiye'de bale sanatının halkla buluşma dönemi başlamıştır. Türk balesinin yabancı eğitimler başlayan sürecin ardından artık kendi sanatçısını kendisinin yetiştireceği kısacası kendini idare edebileceği bir dönem başlar:

Bu gösterinin özelliği, bu kez yöneticilik görevlerini de iki Türk dansçının yapması: Evinç Sunal ile Hüsnü Sunal. Türk balesinin kuruluşunda Dame Ninette'nin büyük katkıları unutulamaz. Hala da bu büyük sanatçı onursal olarak bale kurumumuza hizmet etmektedir. Kuğu Gölü bu değerli yetiştirici – yöneticinin gözetiminde birkaç kez sahnelendikten sonra bu son oynanışında yöneticilik görevini de kendi yetiştirdiği iki genç sanatçıya bırakması önemli gözüküyor. Üstelik bu gösteri öncekilerle rahatça karşılaştırılabilir (Sav, 1974).

1972 yılında kurulan İstanbul Devlet Konservatuvarı'nda bale eğitimi de İngiliz ekolüyle yetişmiş Türk öğretmenler tarafından verilmeye başlanmıştır. 1974'ten sonraki yıllarda, konservatuar ve operalarda Sovyet bale öğretmenleri yer almıştır. Bale eğitiminde İngiliz ekolünden Sovyet ekolüne geçiş yapıldığı dönemlerde aynı zamanda kurumsal yapı olarak da farklı bir düzene geçiş yapılmıştır. Konservatuarlar önce Milli Eğitim Bakanlığı'na, daha sonra da Kültür Bakanlığı'na bağlıydı ve eğitimle ilgili işler, 3829 sayılı "Devlet Konservatuvarı Kanunu" ile "Milli Eğitim Temel Kanunu" ve bu kanuna uygun olarak çıkarılan yönetmelikler uyarınca yürütülmekteydi. 1982'de 2547 sayılı yasa hazırlandığı sırada Devlet Konservatuarlarının üniversitelere aktarılması konusu gündeme getirilerek Kültür Bakanlığı, Türkiye'deki dört Devlet Konservatuvarı'ndan görüş almak istedi. İzmir Devlet Konservatuvarı Sanat Kurulu, Nisan 1982'de yaptığı toplantıda bakanlığa olumsuz yönde rapor gönderilmesi yolunda karar aldı. Öbür konservatuarlardan gelen görüşler de genellikle olumsuzdu. Her şeye karşın, 20 Temmuz 1982 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 41 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile konservatuarlar üniversite düzenine alındı (D.E.Ü. Devlet Konservatuvarı Kuruluşu ve Gelişimi, 2000).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Türkiye'de bale bölümünün ilk mezunları lise ve ardından "yüksek" olarak geçen 2 yıllık eğitim ile konservatuarın Bale bölümünden mezun olmaktadır. Devam eden süreçten günümüze kadar konservatuarların kurumsal yapısında değişimler meydana gelmiştir. Bunlardan ilki konservatuarların YÖK kapsamına alınmasıdır. Buradaki en temel sorun mezuniyet yaşının 2 yaş daha gecikmesi olmasıdır. Klasik bale eğitim müfredatı sekiz yıllık bir eğitim süresini kapsıyorken orta öğretimde bale eğitimine başlayan bir öğrenci dönemin "10 yıllık zorunlu eğitim" yasası nedeniyle profesyonel dans hayatına 2 yıl daha geç başlamaktadır. Ankara Devlet Konservatuvarı'nın ilk Türk bale bölüm başkanı İnci Kurşunlu (Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü, 2011) Dame Ninette Valois'e yazmış olduğu mektubunda dönemin değişen sistemini şu sözleriyle tanımlamıştır:

"Ne yazık ki, Madam, ülkemiz siyasetinin haşinliği, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin bu güzide kurumuna da yansıdı. 1982 yılında üniversite sistemi içerisine alındığımızda siyasetten arınırsız diye umutlandık ama zamanla bu farklı yapının sıradanlaştırılması, sanat derslerinin ağırlığını kaybetmesi, balenin özünü oluşturan unsurların gözden kaçırılması, bugün de yaşanan sorunlardır"(T.C. Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü, 2011).

Üniversite düzenine geçilmesiyle birlikte konservatuarların örgütlenişi ve işleyişi değişmiştir: "Akademik Kurul", "Konservatuar Kurulu" ve "Yönetim Kurulu" olarak değişmiş, eski "Öğretmenler Kurulu'nun yerini "Sanat Kurulu" almıştır. Eğitim ise "Devlet Konservatuvarı Akademik Teşkilat Şeması'na göre "Müzik Bölümü" ile "Sahne Sanatları Bölümü"nde sürdürülmüştür. Ülkemizin koşullarına göre o dönem zorunlu olan on yıllık eğitim bütünlüğünün korunması için üç yıl ortaokul, 3 yıl lise ve 4 yıl da yüksek öğrenim yapılmaktaydı.

1997 yılında konservatuarlarda "Yarı Zamanlı" eğitim programına geçilmiştir. İlkokul ve Ortaokul öğrencileri hafta içleri, okul çıkışı veya hafta sonunda kuruma gelerek bale dersinin verildiği kurslara katılmaktaydılar. Kurslarda klasik bale müfredatındaki yan meslek dersleri verilmemekteydi. Ayrıca bu kursların ücrete dayalı olduğu bir sistemle eğitime devam edilmiştir.

14/6/1973 tarihli ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 33 üncü ve 58 inci maddeleri, 30/4/1992 tarihli ve 3797 sayılı Milli Eğitim Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanununun 2. maddesi ve 4/11/1981 tarihli ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununun 7. maddesine dayanılarak hazırlanan yeni bir düzenleme ise

18.09.2010 tarihinde 27703 ile Resmi gazetede yayımlanmıştır (MEB, 2010). Küçük yaşlardan itibaren yetiştirmek üzere üniversiteler bünyesinde Devlet Konservatuvarlarına bağlı olarak açılan Müzik ve Bale İlköğretim okulları ile Müzik ve Sahne Sanatları Liselerinin eğitim-öğretim ve işleyişi ile ilgili usul ve esaslar yeniden düzenlenmiş, 4 yıllık üniversite eğitim süreci ise değiştirilmemiştir. Yapılan son düzenlemeye göre bir bale öğrencisi sınıf tekrarı yapmadığı ve sınıf atlamama durumunda 21 yaşında mezun olmaktadır.

Türkiye’de konservatuvarların bale bölümlerinde uygulanmakta olan Rus klasik bale methodu (Vaganova method) 8 yılı kapsamaktadır. Ancak bağlı olunan mevcut üniversite düzenine göre eğitim süresi uzadığından bu metod 8 yıldan fazla bir süreye yayılarak öğretilmektedir.

12 yıl zorunlu eğitimin yanı sıra 4 yıl da üniversitede bale eğitimine devam eden bir bale sanatçı adayı toplamda 16 yıl eğitim alacaktır. Geçmişte 8-10 yılda tamamlanan bale eğitiminin mevcut sisteme uyum sağlayabilmek için 8 yıllık bale eğitim müfredatı iki katı sürece yayılmak zorunda kalmıştır. Bu durum bale sanatçısının mezuniyet yaşının erteleniyor olması nedeniyle profesyonel dans hayatını kısaltmakta hem de ülkemizde Devlet Opera ve Balelerinin sanatçı kaynağını olumsuz yönde etki etkilemektedir. Bu nedenle mevcut konservatuvar bale eğitim sistemi içerisinde sahne performansında deneyim kazanılmasına yönelik düzenlemeler yapılmalıdır. Bu düzenlemeler ülkemizde Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü ve Devlet Konservatuvarları arasında yapılacak ikili anlaşmalarla olacağı gibi öğrencilere uluslar arası alanda da imkanlar yaratılmalıdır. Ülkemizde konservatuvarlarda mevcut düzende akademik bale eğitiminin Müzik ve Bale İlköğretim Okulu olarak İlköğretim 1. sınıftan itibaren veriliyor olmasından dolayı, öğrenciler lisans düzeyine ulaştıklarında “8” yılı kapsayan bale eğitim müfredatını tamamlamış olacaklardır. Bu nedenle lisans düzeyinde profesyonel dans hayatına başlamak için hazır olan bale sanatçı adayları, yurtdışında da bale gruplarının sınavlarını deneyebilmelilerdir. Yurtdışında bir bale grubunun sınavını kazanarak çalışma ve kariyer fırsatı yakalayan bir konservatuvar bale öğrencisinin, Türkiye’de lisans düzeyinde diplomasını alabilmek için belirlenen sınavlara girebileceği bir sistem düzenlenmelidir.

Not: Bu çalışma 24-26 Nisan 2014 tarihlerinde Antalya’da 21 Ülkenin katılımıyla düzenlenen 5th International Conference on New Trends in Education and Their Implications – ICONTE’ de sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

Akkaş, S. (1996)Türkiye’de Batı Müziğinin Gelişimi ve Bugünü, Ankara: Türkiye Sanat Yıllığı, Türkiye Yazarlar Birliği.

Alnıaçık , E. (1990). Klasik Akademik Dans, Mia Matbaacılık, İstanbul.

And, M. (1970). Türkiye’de İtalyan Sahnesi, Ankara: Türk tarih kurumu basımevi.

And, M. (1999). Tiyatro Bale ve Opera Sahnelerinde Kanuni Süleyman İmgesi, Ankara, Dost Kitapevi.

And, M. (01/25/1967). “Dame Ninette de Valois”, Ulus Gazetesi.

Ay, C. (2012) Bale Tarihi. 5 Mart 2014 tarihinde <http://www.etiyatro.net/index.php/tr/genel-bilgiler/tiyatro-turleri/tiyatro-turleri-bale> adresinden alınmıştır.

Ayvazoğlu, S. (2012).Türkiye’deki Bale Sanatçılarının Aktif Dans Yaşamı Sonrasında Ortaya Çıkan Sorunları Ve Çözüm Önerileri, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Clarke M.& Clement C. (2011). The History Of Dance. Retrieved April, 5, from <http://www.coreofculture.org/ballet.html>.

Distance Learning Program (2013).Fransız Ballet de Cour. Retrieved March, 10, 2014, from <http://de.lbcc.edu/ecourses/webenhanced/syllawebs/dance/king/DANCE1CH6-8.pdf>

Çakırözer, U. (Kasım,2011). 5 Nisan 2014 tarihinde http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/301028/_8216_Madam__8217_in_Anisina_.html adresinden alınmıştır.

Çelebi, N. (2013). Türkiye’de Opera ve Bale. 5 Mart 2014 tarihinde <https://secure.dobgm.gov.tr/opera2013/pdf/turkiyedeoperavebale.pdf> adresinden alınmıştır.

Göldere, S. Turqueries, European Ballet with Turkish Content According to Metin And Neo-Ottoman Turkish State Opera Ballet Productions. International Journal of Humanities and Social Science, Vol. 3 No. 18; October 2013, Ankara Üniversitesi.

Homans, J. (2010). Apollo’s Angels, A history of Ballet, New york: Random House.

Kemp, Tr. (1974). Türk Balesinin geleceği ne olacaktır? Konferansında sözlü olarak sunulmuştur.Ankara, Devlet Konservatuvarı.

Kütahyalı, Ö. (2000). Dokuz Eylül Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Kuruluşu Ve Gelişimi . 10 Nisan 2014 tarihinde <http://www.deu.edu.tr/DEUWeb/Icerik/Icerik.php?KOD=5694> adresinden alınmıştır.

MEB Mevzuat.(2010) 20 Mart 2014 tarihinde <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/bale/bale.html> adresinden alınmıştır.

Reynolds N. & McCormick M. (November 1, 2003). No Fixed Points: Dance in the Twentieth Century Yale University Press; First Edition edition.

Sav, A.Ö. (1974,11 Ocak). Kuğu Gölü, Milliyet.

Taruskin, R. (2010, 26 Nisan). Stravinsky: Sınırları Aşan Gezgin Besteci. New york Times.

The McGee Foundation and The Katharine B. Tierney Charitable Foundation (2011). The History of Ballet, Retrieved April 10, 2014 from, <http://www.thecharlestonballet.com/educationOutreach.pdf>.

T.C. Kültür ve Turizm Strateji Geliştirme Başkanlığı. 3 Mart 2014 tarihinde <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/7/7-2623c.pdf> adresinden alınmıştır.

T.C. Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü. (2011). Dame Ninette Valois ile Adım Adım. Ankara: Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü Yayınları.

T.C. Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü. (2011). Dame Ninette Valois ile Adım Adım. Ankara: Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü Yayınları.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı .10 Mart 2014 tarihinde Sanatçı Yetiştirme Hedefli Kurumlarda Sahne Sanatları Eğitimi. <http://ekitap.kulturuz.gov.tr/TR,80365/sanatci-yetistirme-hedefli-kurularda-sahne-sanatlari-e.html> adresinden alınmıştır.

Türk-Rus Kültür Vakfı (2014). 5 Mart 2014 tarihinde <http://www.kulturus.org/SosyalKlupler.aspx?Bale> adresinden alınmıştır.